

DOI: <http://www.doi.org/10.36719/2707-1146/08/4-7>

Tofiq Sadıq oğlu Məmmədov
AMEA Dendrologiya İnstitutu
biologiya elmləri doktoru, professor
Şəlalə Adil qızı Gülməmmədova
biologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
shalala.g@mail.ru
Leyla Fərman qızı Mustafayeva
dissertant

BİRGÖZ (*LIGUSTRUM* L.) NÖVLƏRİNİN ABŞERON ŞƏRAİTİNDƏ BIOEKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ YAŞILLAŞDIRMADA İSTİFADƏSİ

Açar sözlər: birgöz, kompozisiya, bitki, dekorativ, park

Bioecological features of the species of *Ligustrum* L. in conditions of Absheron and use in landscaping

Summary

In the research work carried out at the Institute of Dendrology of ANAS, species of *Ligustrum* L. were introduced into the in conditions of Absheron, their bioecological features were studied and various forms of compositions were created using these plants in the Arboretum. It was revealed that introduced ornamental plants adapt well under Absheron conditions and are recommended for use in creating various forms of compositions in parks and gardens.

Key words: *ligustrum, compositions, plant, ornamental, park*

Giriş

Ağac və kol bitkiləri öz dekorativliyi, ekoloji davamlılığı, adaptasiya imkanlarının genişliyi, həmçinin tərkibində olan bioloji aktiv maddələrin zənginliyinə görə yaşıllaşdırmada və xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunur. Ağac və kol bitkilərinin çoxluğu hələ park və bağların gözəl olması demək deyildir. Yaşıllaşdırma zamanı, hər şeydən əvvəl bitkilərin, ağac və kolların dekorativ, bioloji və bəzək xüsusiyyətlərindən bacarıqla istifadə edərək, onların yüksək zövqlə əkilməsinə fikir vermək, bitki qruplarını landşaftı yaxşılaşdırmaq məqsədilə seçmək və memarlıq kompozisiyasından məharətlə istifadə etmək lazımdır. Landşaft memarlığında geniş istifadə edilən bitkilərdən biri də Birgöz (*Ligustrum* L.) cinsinin müxtəlif növləridir. Gözəl yarpaqları, ətirli çiçəkləri və uzunmüddətli çiçəkləməsi bitkiyə çox dekorativ görünüş verir. Alleya, tək və qrup əkinlərində, canlı çəpərlərin salınmasında bu bitkidən geniş istifadə edilir. Kolların budanmış müxtəlif formaları landşaft memarlığında kompozisiyaların yaradılması üçün yararlıdır. Birgöz cinsinin 4 növünün Abşeron şəraitində bioekoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və bu bitkilərdən istifadə etməklə Dendrarinin ərazisində müxtəlif formalı kompozisiyaların yaradılması məqsədi ilə AMEA Dendrologiya İnstitutunun “Landşaft memarlığı” laboratoriyasında elmi-tədqiqat işləri aparılır.

Birgöz cinsi (*Ligustrum* L.) – Zeytunkimilər (*Oleaceae* Hoffmanns.) fəsiləsindən olan həmişəyaşıl və ya qışda yarpaqlarını tökən kiçik ağac və kollarıdır. Yarpaqları sadə, dərivari və tam kənarlıdır. Çiçəkləri ikicinsli, tacı ağ, dik duran salxımvari və ya süpürgəvari çiçək qrupunda yerləşir. Meyvəsi az toxumlu, lətli giləmeyvə, rəngi qara, toxumu üçkünclüdür. Yarpağı açandan sonra çiçəkləyir. Həşarat vasitəsilə tozlanır, nektarlı bitkidir. Meyvəsi payızda yetişir. Asiya, Avstraliyada 50-dən artıq növü bitir. Onlara Qərbi Ukrayna, Moldova, Krım və Qafqazda geniş ərazilərdə, meşə və yaşıllıqlarda təsadüf edilir (Məmmədov, 2000: 352 – 353).

Yapon birgözü (*Ligustrum japonicum* Thunb.) hündürlüyü 3-5 m olan həmişəyaşıl koldur. Yarpaqları 5-10 sm uzunluqda olub, üzbuəz düzülüşlü, dərili, enli-yumurtavari və küt ucludur. Çiçəkləri ağ rəngdə olub, ətirli və süpürgəvari çiçək qrupuna yığılmışdır. Çiçək oxunun uzunluğu 5-15 sm-ə çatır. Çiçəkləməsi may ayında müşahidə edilir. Toxumları oktyabr ayında tam yetişir və yetişmiş toxumlar uzun müddət bitkinin üzərində qalır. Meyvələrin diametri 5-6 mm olan, qara rəngli, zəhərli giləmeyvədir. Toxum və qələmlə asanlıqla çoxaldılır. Quraqlığa və şaxtaya davamlıdır. Zərərvericilərlə az yoluxur. Bitkinin budamaqla müxtəlif forma vermək olar. Azərbaycanın bütün bölgələrində bu bitkidən yaşıllaşdırma məqsədilə istifadə edilir.

Parlaq birgöz (*Ligustrum lucidum* Ait.) hündürlüyü 6 m-ə çatan, şaxələnmiş çətirli koldur. Yarpaqları 15 sm uzunluqda olub, uzunsov-yumurtavari, kənarlardan nisbətən burulmuş formalı, üstdən tünd yaşıl, altından

açıq yaşıl rəngli, parlaqdır. Çiçəkləri ətirli, ağ rəngli, oturaq və uzunluğu 18 sm olan süpürgə çiçək qrupuna toplanmışdır. Çiçəkləməsi may ayında başlayır və təxminən 3 ay davam edir. Meyvələri sentyabr-oktyabr aylarında yetişir, xırda, tünd göy rəngli, yumru və ya yumurtaşəkillidir. Torpağa tələbkar, istisevən və kölgəyə davamlıdır. Gözəl, həmişəyaşıl yarpaqları, ətirli çiçəkləri və uzunmüddətli çiçəkləməsi bitkiyə çox dekorativ görünüş verir. Alleya və qrup əkinlərində, canlı çəpərlərin salınmasında bu bitkidən geniş istifadə edilir.

Çin birgözü (*Ligustrum chinensis* Lour.) 3 m hündürlükdə, sıx çətirli, həmişəyaşıl koldur. Çətirinin diametri 2 m-ə qədər olur. Cavan budaqları sarımtıl rəngli, sıx tükcüklüdür. Yarpaqları uzunsov-ovalşəkilli, üstədən parlaq, tünd yaşıl, altından açıq yaşıldır. Kiçik ağ çiçəkləri ətirlidir, süpürgə çiçək qrupunda toplanır. May-iyun aylarında çiçək açır, toxumları sentyabr-oktyabr aylarında yetişir. Toxumla, oduncaqlaşmış və yaşıl gövdə qələmləri ilə çoxaldılır. Torpağa az tələbkardır. Kölgəyə davamlıdır. Rütubətli torpaqlarda daha yaxşı inkişaf edir. Müxtəlif formalı verməklə yaşıl çəpərlərin salınması üçün istifadə edilir (Məmmədov, 2010: 358-359).

Adi birgöz (*Ligustrum vulgare* L.) hündürlüyü 3 metrə çatan, sıx budaqlı və sıx yarpaqlı koldur. Uzunsov, ovalşəkilli və ya neştərə oxşar, dərivari və parlaq yarpaqları üstədən tünd yaşıl, alt tərəfdən açıq yaşıl rənglidir. Abşeronda qış soyuq keçəndə yarpaqlarını tökür, mülayim qışda isə yarpaqları bütün qışı tökülmür. Budaqların ucundakı piramidaşəkilli süpürgələrində sıx, kiçik, ağ və ətirli çiçəkləri olur. Çiçəkləmə mayda başlayır və iyul ayına kimi davam edir. Qara rəngli meyvələri uzun müddət bitki üzərində qalaraq ona xüsusi yaraşlıq verir. Torpağa az tələbkardır, lakin münbit və nisbətən rütubətli torpaqlarda daha yaxşı inkişaf edir, şorakət və əhəngli torpaqlarda da yaxşı boy atır. İşıqsevən bitkidir, lakin yarımkölgədə də inkişaf edir. Şəhərin əlverişsiz şəraitinə-qaza, toza və tüstüyə davamlıdır. Çətiri qayçılındıqda verilən formanı uzun müddət saxladığından, hündür, orta və alçaq bordür və yaşıl çəpərlərdə müvəffəqiyyətlə istifadə olunur. Toxumla və qələmlərlə çoxalır (Məmmədov, 1977: 41-42).

İnsan həyatında, onun sağlam böyüməsində yaşıllıqların əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Təbiətdə iqlimin formalaşması və tənzim edilməsində yaşıllıqlar müstəsna rol oynayır. İstilik və nəmliyin normal mütənasibliyi də orqanizmin sağlamlığı, gümrahlığı üçün çox vacibdir. Bu mütənasibliyin nizama salınması, qorunub saxlanması yaşıllıqlar əvəzolunmaz sərvətdir (Səfərov, 1977: 3).

Bakı şəhərində mənzil tikintisinin sürətlə artması və köhnə binaların bərpası respublika paytaxtının sərhədlərini xeyli genişləndirir. Bu baxımdan mənzil tikintisinə və onun ərazi artımına paralel olaraq şəhərin yaşıllaşdırılması məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Mövcud olan sanitariya-gigiyenik normalara əsasən iri sənaye şəhərlərində, o cümlədən Bakı şəhərində yaşıl əkinlərin sahəsi ümumi yaşayış tikintisinin 45-50% və ya bir sakinə 26-30 m² təşkil etməlidir (Агамиров и др., 1976:3).

Ərazinin yaşıllaşdırma layihəsində bitki assortimentinin seçiminə çox ciddi diqqət yetirilməlidir. Burada sahənin bütün xüsusiyyətləri (relyef, torpaq və hidroloji şəraitlər, mövcud olan bitkilər), bitkilərin sahədə yerləşməsinə uyğun olaraq onların bioloji və dekorativ xüsusiyyətləri maksimal dərəcədə nəzərə alınmalıdır. Layihədə ağac-kol, çiçəkli bitkilərin və qazonun ot qarışığının assortimenti nəzərə alınmalıdır. Burada qazona yaşıllaşdırma sahəsinin 60%-dən az olmayaraq, ağac-kol bitkilərinə (massiv, qrup, alleya və s.) – 30%, çiçəkliklərə isə 10% yer ayrılmalıdır (Маргайлик, 1979: 7-8).

Nəticələr və onların müzakirəsi

Elmi-tədqiqat işində Birgöz (*Ligustrum* L.) cinsinin 4 növünün - Yapon birgözü (*Ligustrum japonicum* Thunb.), Parlaq birgöz (*Ligustrum lucidum* Ait.), Çin birgözü (*Ligustrum chinensis* Lour.) və Adi birgözün (*Ligustrum vulgare* L.) toxum və qələmləri Abşeron şəraitinə introduksiya olunmuş, açıq sahə şəraitində becərilmiş, bioekoloji xüsusiyyətləri öyrənilmiş, Dendrarinin ərazisində bu növlərdən istifadə edilərək landşaft memarlığı üslubunda müxtəlif formalı kompozisiyalar yaradılmışdır. Bitkilər üzərində vaxtaşırı olaraq morfoloji və fenoloji müşahidələr aparılmışdır.

Cədvəl 1

Birgöz (*Ligustrum* L.) növlərinin yaşıllaşdırmada istifadə perspektivliyi cədvəl 1-də göstərilmişdir.

№	Növ	Həyatı forması	Bordür	Tək əkin	Qrup əkini	Canlı çəpər
1	Çin birgözü - <i>Ligustrum chinensis</i> Lour.	Kol	+	+	+	+
2	Yapon birgözü - <i>Ligustrum japonicum</i> Thunb.	Kol	+	+	+	+
3	Parlaq birgöz - <i>Ligustrum lucidum</i> Ait.	Kol	+	+	+	+
4	Adi birgöz - <i>Ligustrum vulgare</i> L.	Kol	+	+	+	+

Cədvəl 2

Birgöz (*Ligustrum* L.) növlərinin floristik tərkibi, həyat forması, çiçək yanlığının rəngi və meyvə tipi cədvəl 2-də göstərilmişdir.

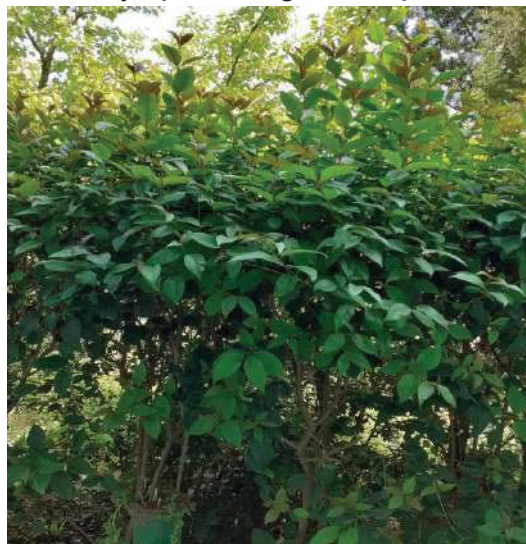
№	Növ	Floristik zona	Həyat forması	Çiçəkləri		Meyvələri	
				rəngi	qrupu	rəngi	tipi
1	Çin birgözü - <i>Ligustrum chinensis</i> Lour.	Çin	Kol	Ağ	Süpürgə	Qara	Giləmeyvə
2	Yapon birgözü - <i>Ligustrum japonicum</i> Thunb.	Yaponiya, Koreya, Çin	Kol	Ağ	Süpürgə	Qara	Giləmeyvə
3	Parlaq birgöz - <i>Ligustrum lucidum</i> Ait.	Yaponiya, Koreya, Çin	Kol	Ağ	Süpürgə	Tünd göy	Giləmeyvə
4	Adi birgöz - <i>Ligustrum vulgare</i> L.	Avropa, Qafqaz, Kiçik Asiya	Kol	Ağ	Süpürgə	Qara	Giləmeyvə

Birgöz növləri Dendrarinin açıq sahə və oranjereya şəraitində oktyabr ayında müqayisəli şəkildə toxum və qələmlə çoxaldılmışdır. Cücərmə faizi açıq sahədə oranjereyaya nisbətən daha çox olmuşdur. May - iyun aylarında çiçəkləməsi müşahidə edilmiş və 3 ay davam etmişdir. Sentyabr - oktyabr aylarında giləmeyvələri yetişmişdir.

Tədqiq olunan Birgöz (*Ligustrum* L.) növləri 1- 4 saylı şəkillərdə göstərilmişdir.

Şək.1. Çin birgözü – *L. chinensis* Lour.

Şək.2. Yapon birgözü – *L. japonicum* Thunb.

Şək.3. Parlaq birgöz – *L. lucidum* Ait.

Şək.4. Adi birgöz – *L. vulgare* L.

Birgöz (*Ligustrum* L.) növlərinin yarpaqlarının morfoloji göstəriciləri cədvəl 3-də göstərilmişdir

№	Növ	Hündürlüyü (m)	Həqiqi yarpaqlar						
			hamar	uzun. (sm)	eni (sm)	sap.uz. (sm)	forması	rəngi	dam.
1	Çin birgözü - <i>Ligustrum chinensis</i> Lour.	2-3	+	1,5-2,5	0,7-1	0,5-1	oval	parlaq t. yaşıl	torvari
2	Yapon birgözü - <i>Ligustrum japonicum</i> Thunb.	3-5	+	5-10	2-5	1-2	yumur-tavari	tünd yaşıl	torvari
3	Parlaq birgöz - <i>Ligustrum lucidum</i> Ait.	5-6	+	8-15	4-8	0,5-1	uzunsov	parlaq t.yaşıl	torvari
4	Adi birgöz - <i>Ligustrum vulgare</i> L.	2-5	+	4-6	2-3	0,5-1	yumur-tavari	tünd yaşıl	torvari

Müxtəlif növlərin şaxtaya, istiyə, quraqlığa, küləyə davamlılığı öyrənilmişdir. Dendrarinin açıq sahəsində müntəzəm üslubda – həndəsi və landsaft və ya mənzərəli üslubda orijinal formalı kompozisiyalar düzəldilərək birgöz növlərindən istifadə edilmişdir.

Şək.5. Orijinal formalı kompozisiyalar

Elmi-tədqiqat işinin nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Birgöz (*Ligustrum* L.) cinsinin 4 növü - Yapon birgözü (*Ligustrum japonicum* Thunb.), Parlaq birgöz (*Ligustrum lucidum* Ait.), Çin birgözü (*Ligustrum chinensis* Lour.) və Adi birgöz (*Ligustrum vulgare* L.) Abşeron şəraitinə yaxşı uyğunlaşır, perspektivlidir, bulvar, park və bağların tərtibatında, müxtəlif formalı kompozisiyaların düzəldilməsində geniş istifadə oluna bilər.

References

1. Mammadov M.S., Asadov K.S., Mammadov F.M. Dendrology. Baku "Encyclopedia of Azerbaijan", 2000, p. 352 - 353.
2. Mammadov T.S. The trees and bushes of Absheron. Baku: "Science and education", 2010, p. 358-359.
3. Mammadov F.M. Green fence. Baku: Azerb. State Publishing House, 1977, p. 41- 42.
4. Safarov I.S, Asadov K.S, Jalilov G.H. (1977) Green and health. Baku: "Youth", p.3
5. Agamirov U.M., Aliev A.R., Safarov I.S. An assortment of trees and shrubs for landscaping of Baku and Absheron. Baku .: Azerb. State Publishing House, 1976, p.3
6. Margajlik G.I. Landscapers handbook. Minsk: Polymya, 1979, p. 7-8